

Віктор СУХОНОС

*декан юридичного факультету
Державного вищого навчального закладу
«Українська академія банківської справи
Національного банку України»,
доктор юридичних наук, професор*

УДК 343.13

ФУНКЦІЯ ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАННЯ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

Проведено історико-правове дослідження функції підтримання прокурором державного обвинувачення в суді після судової реформи 1864 року.

Ключові слова: Судові статuti 1864 року; Статут кримінального судочинства; окружний суд; судові палати; судовий слідчий; прокурор; підтримання державного обвинувачення в суді.

Відповідно до п. 1 ст. 121 Конституції України на прокуратуру покладено функцію державного обвинувачення в суді. І хоч ця функція вказана першою з-поміж інших функцій прокуратури, це означає лише данину європейській традиції, згідно з якою прокурор виступає насамперед як обвинувач у кримінальному провадженні. Саме обвинувачення є одним із аспектів здійснення кримінального переслідування. Остаточна його формула міститься в обвинувальному акті, який затверджує прокурор. Таким чином, він висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, яке набуває характеру державного обвинувачення й підтримується ним у суді. Оскільки це підтримання здійснюється від імені держави уповноваженим суб'єктом державної влади, воно розглядається як державне обвинувачення [1, 110].

У науці кримінального процесу розрізняють три основні процесуальні функції: обвинувачення, захист і вирішення справи (правосуддя) [2, 98–132]. Розмежування основних функцій обумовлює побудову кримінального провадження на загальній zasadі змагальності сторін [3, 21–34].

Що ж передбачалося Судовими статутами 1864 року стосовно діяльності прокуратури в суді? Ретельне ознайомлення з їхнім змістом дає можливість стверджувати, що метою кримінального судочинства в пореформений період було встановлення самого злочинного діяння, а також покарання осіб, винних у його вчиненні.

Судові статuti 1864 року ґрунтувалися на інших принципах, ніж у дореформений період, а саме:

- скасовувалася теорія доказів, заснована лише на їх формальності;
- вирок за наслідками розгляду кримінальної справи був, як правило, або обвинувальним, або виправдувальним;
- підозри у скоєнні, як було раніше, не допускалися.

Статут кримінального судочинства (СКС) передбачав дві інстанції при розгляді кримінальних справ. Зазвичай рішення другої інстанції вважалося остаточним і могло бути оскаржене лише в особливому касаційному порядку. Також скасовувалася станова підсудність. До першої інстанції відходило дізнання і попереднє слідство. Поліція, яка проводила дізнання в межах однієї доби, доповідала судовому слідчому і прокурору про виявлені факти злочинних діянь.

Якщо виявлений злочин був підсудний мировому судді, поліція передавала матеріали за належністю.

Прокурор також здійснював нагляд за законністю затримання підозрюваного поліцією, а остання зобов'язана була негайно повідомляти прокурора і судового слідчого про затримання. Крім того, поліція повідомляла прокурора про закінчення дізнання і про передачу справи судовому слідчому. Як уже зазначалося, у пореформений період судові слідчі входили до складу окружних судів. Незважаючи на це, при провадженні попереднього слідства вони підпорядковувалися прокурору, а в інших питаннях – як окружному суду, так і судовій палаті. Судові статuti 20 листопада 1864 року поширювали на судових слідчих таку ознаку, як незмінність.

Тобто вони не могли бути без власної згоди звільнені, переведені до іншої місцевості; тимчасово усунути з посади їх могли тільки у випадку віддання до суду, а звільнити – у разі скоєння злочину. Прокурор мав право вимагати від слідчих проведення слідчих дій щодо посадових осіб, також вони могли порушити слідство як з власної ініціативи, так і за скаргами конкретної особи. Проте про початок слідчих дій слідчий повинен був негайно повідомити прокурора. Ураховуючи суспільну небезпечність злочину, слідчий мав право обрати один запобіжний захід серед таких, як узяття під варту, віддання на поруки, домашній арешт, застава або віддання під особливий нагляд поліції. Затриманого слідчий повинен був допитати впродовж 72 годин (трьох діб). Якщо затриманому було висунуто обвинувачення, з яким той не погоджувався, він мав право порушити питання про відвід слідчого. Водночас нагляд (контроль) за проведенням попереднього слідства у ті часи здійснював прокурор.

Сьогодні ж відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Прокурор мав право: бути присутнім при проведенні всіх слідчих дій; давати вказівки судовому слідчому, виконання яких для останнього було обов'язковим; пропонувати судовому слідчому вибрати конкретний запобіжний захід. У разі незгоди із вказівками прокурора судовий слідчий мав право оскаржити їх у суді. Отримавши від судового слідчого закінчену кримінальну справу, прокурор окружного суду в разі погодження з висновками слідчого про необхідність направлення цієї справи до суду складав обвинувальний висновок, зміст якого регламентувався низкою рішень Кримінального касаційного департаменту Сенату. Висновок про віддання обвинуваченого до суду складався у формі обвинувального акта, у якому, зокрема, зазначалися:

- подія, що містила ознаки злочинного діяння;
- час і місце вчинення злочину, наскільки це відомо;
- звання, прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого;
- сутність доказів, зібраних у справі, проти обвинуваченого;
- визначення згідно із законом того, якому злочину відповідають ознаки діяння [4, 34–36].

Прокурор надавав висновок про припинення або зупинення кримінального переслідування окружному суду, а обвинувальний акт подавав прокурору судової

палати, якщо справа стосувалася злочину, що тягнув за собою позбавлення всіх прав стану чи позбавлення особистих і за станом привласнених прав та переваг, або подавав окружному суду, якщо предмет злочинного діяння був менш важливим [5, 57–59]. Разом із обвинуваченням або висновком про зупинення чи припинення справи прокурор викладав свою думку щодо обрання для обвинуваченого запобіжного заходу, якщо вважав за потрібне змінити або скасувати будь-який із застосованих запобіжних заходів. Незважаючи на поступовий тиск реакційних сил імперії, у тому числі й на судові органи, прокурор, складаючи обвинувальний висновок, не забував роз'яснити обвинуваченому не тільки сутність справи, а й пояснити йому «способи захисту». Якщо підсудний не знав завчасно, у яких діях його обвинувачують і на підставі яких доказів, то йому було складно підготуватися до спростування обвинувачення, навіть несправедливого [6, 1439–1440]. На нашу думку, об'єктивність з боку прокурора була викликана тим, що пропозиції про допуск захисника під час попереднього слідства не були прийняті об'єднаними департаментами законів Державної Ради, а тому при остаточному розробленні Судових статутів на стадії попереднього розслідування участь захисника не передбачалася.

Підсумовуючи зазначене, можна констатувати: питання щодо висновку про віддання обвинуваченого до суду вирішувалося прокурором окружного суду, а в більш важливих кримінальних справах – судовою палатою.

У суді обвинувальний акт надавався обвинуваченому, який міг заявити, кого ще він бажає викликати до суду, крім осіб, зазначених прокурором, водночас йому надавалася можливість обрати собі захисника [5, 60]. Важливе значення для розуміння функції прокурора в кримінальному судочинстві мали також статті 611, 612, 650, 654 і 756, у яких визначалося, що прокурору як стороні обвинувачення протиставляється захисник підсудного. При цьому як прокурору, так і підсудним, їхнім захисникам, потерпілим надавалося право брати участь у допитах і судових дебатах. Останні в суді склалися з обвинувальної промови прокурора, пояснень осіб, що вимагають відшкодування за шкоду і збитки, або їх повірених, а також захисної промови самого обвинуваченого та його захисника [4, 34–36].

Досить цікавим з погляду розуміння функції обвинувачення є коментар до ст. 858 СКС, зроблений приват-доцентом та присяжним повіреним Л.Я. Таубером: «Прокурор у кримінальному суді представляє не власні інтереси, а інтереси держави і при цьому у двох аспектах: він є водночас органом публічного обвинувачення та органом або охоронцем закону. Тому право оскарження має бути йому надане як в інтересах обвинувачення, так і в інтересах правильного застосування закону, хоча неправильне його застосування порушувало б не права обвинувачення, а права підсудного. В інтересах обвинувачення прокурор може подавати апеляційні протести за тих же умов і в тих же межах, як і приватний обвинувач, тобто як з приводу порушень закону, допущених першою інстанцією, так і з приводу невідповідності її вироку об'єктивній дійсності (матеріальній істині) або справедливій і доцільній для даного випадку міри стягнення. Як справедливо вказував М.В. Муравйов, прокурор-обвинувач є водночас охоронцем закону, що проявляється в неодмінному притаманному йому подвійному

обов'язку прагнути не тільки до того, щоб винного у злочині було викрито і покарано, але й того, щоб при цьому закон не було порушено ані на користь обвинувачення, ані на користь виправдання» [6, 1439–1440].

Судове засідання в ті часи за СКС починалося із оголошення прокурором обвинувального висновку (акта), після чого суд розпочинав судове дослідження (перевірку) матеріалів, що були зібрані в кримінальній справі під час попереднього слідства. Судом і прокурором ретельно розглядалися всі письмові та речові докази, наявні в кримінальній справі. Після цього суд допитував підсудного, свідків та інших учасників судового процесу і порівнював їх свідчення з матеріалами, що були у справі. По закінченні судового дослідження суд переходив до судових дебатів. Слово надавалося прокурору, який давав політичну оцінку злочину, зупинявся на доказах і висловлював свою думку щодо міри покарання. Як правило, після прокурора виступав захисник, якщо він брав участь у розгляді справи.

Після закінчення судових дебатів голова суду стисло викладав зміст справи і характеризував достовірність та сутність доказів як на користь обвинуваченого, так і проти нього. У вирокі обов'язково повинні були висвітлюватися такі питання:

- чи знайшов підтвердження в судовому засіданні факт вчинення злочину підсудним;
- чи підтверджено доказами всі епізоди обвинувачення;
- чи правильно органи попереднього слідства застосували статтю обвинувачення до підсудного;
- чи було вирішене питання про відшкодування заподіяної шкоди.

Вирок проголошувався у відкритому судовому засіданні, а його копія надавалася підсудному. Якщо розглядалася більш складна кримінальна справа за участю присяжних засідателів, яка тягнула за собою покарання, поєднані з позбавленням усіх прав стану, а також усіх або деяких особистих прав і переваг, прокурор обов'язково брав у ній участь. Відмінність розгляду справи з присяжними засідателями полягала лише в тому, що вони ознайомлювалися з усіма матеріалами справи, а також аналізували зібрані докази. Після закінчення судових дебатів головуючий роз'яснював присяжним засідателям, що вони, оцінюючи зібрані в судовому засіданні докази, повинні бути неупередженими, нагадував обставини справи в істинному вигляді та значенні. Після цього присяжним засідателям надавався спеціальний лист з двома запитаннями, на які вони повинні були відповісти, а саме:

Чи мав місце злочин, який давав привід для обвинувачення підсудного?

Винуватий чи не винуватий підсудний у тому, що йому інкримінують?

Згідно із Судовими статутами вироки окружного суду в кримінальних справах, розглянутих за участю присяжних засідателів, вважалися остаточними і не підлягали оскарженню [1, 117–118]. Прокурори мали право виносити протести тільки на вироки, які суперечили їхнім висновкам, і тільки у тих справах, які порушувалися незалежно від наявності скарги приватних осіб, іншими словами, тільки в справах публічного характеру. Крім того, прокурор, як і суд другої

інстанції, мав право викликати і повторно допитати свідків, якщо він вважав це за необхідне.

Слід зазначити, що Судові статuti надавали прокурорам судових палат широкі повноваження. На території України діяло три судові палати – у Харківській, Київській і Одеській губерніях. Тільки прокурори судових палат порушували судове переслідування за державними злочинами.

Якщо поліцейські або інші представники державних органів виявляли ознаки державного злочину, вони зобов'язані були негайно повідомити про це прокурора судової палати. А якщо такий випадок трапився на території, на якій не було прокурорів судових палат, то повідомляли місцевого прокурора або його товариша, а останній згідно зі ст. 1035 СКС повинен був повідомити прокурора судової палати. Залежно від отриманих повідомлень цей прокурор за погодженням із головою судової палати відповідно до ст. 1037 СКС призначав слідство або доручав провести дізнання місцевому прокурору у1095 чи його товаришу або поліції. Згідно зі

статтями 1044–1045 СКС після закінчення попереднього слідства підготовлений прокурором судової палати обвинувальний висновок виносився на розгляд департаменту судової палати. Якщо ж прокурор доходив висновку про закриття кримінальної справи або про передання обвинуваченого до суду за скоєння ним недержавного злочину, то також пропонував розглянути його цьому департаменту.

Характерно, що остаточне рішення про закриття справи приймав урядовий Сенат, який на своє засідання з цього приводу запрошував міністра внутрішніх справ або міністра закордонних справ, а також головного начальника третього відділення Його Величності канцелярії, голоси яких прирівнювалися до голосів сенаторів.

Якщо було вирішено направити кримінальну справу за скоєння державного злочину до суду, то обвинувальний висновок повинен був складати обер-прокурор Сенату (статті 1046–1049 СКС).

Подальші повноваження прокурора наведено в статтях 1062–1065 Глави II СКС.

Варто зауважити, що функція обвинувачення, якою прокуратура була наділена в результаті судової реформи 1864 року, характеризувалася тим, що відповідно до Судових статутів прокурор сам формулював обвинувачення на підставі матеріалів попереднього слідства.

Зазначене дає можливість стверджувати, що функція підтримання державного обвинувачення є специфічною. Її завданням було й залишається сьогодні підтримання в судовому засіданні інтересів держави, контроль за тим, щоб до кримінальної відповідальності притягалися лише особи, які вчинили злочин, і жодну невинувату особу не було засуджено. Виконуючи цю функцію, обвинувач зважає на потребу охорони інтересів громадян, суспільства і держави. Кваліфікована участь прокурора в судовому засіданні як державного обвинувача – це обов'язкова умова конституційного принципу змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів, а також у доведенні перед судом їх переконливості.

Маючи певні процесуальні права як у пореформений період, так і в наш час, кожна зі сторін як обвинувачення, так і захисту володіє рівною з іншою стороною сукупністю прав щодо відстоювання своїх переконань, що відображають цей інтерес.

Визначаючи статус прокурора в судовому розгляді справи, потрібно враховувати те, що підтримання обвинувачення для нього як у минулому, так і сьогодні не є самоціллю. Здійснення кримінального переслідування логічно впливає з покладених на прокурора обов'язків нагляду за виконанням законів і вжиття заходів щодо усунення їх порушень та притягнення винних до кримінальної відповідальності. Підтримання державного обвинувачення, на наш погляд, походить від однієї з форм реалізації правозахисної функції прокуратури. Тому виступ прокурора в суді вимагав від нього не тільки професійної майстерності, а й таких якостей, як високий рівень правосвідомості, повага до закону, нетерпимість до будь-якого його порушення, принциповість, твердість у своїх переконаннях, уміння протидіяти сторонньому тиску, а також самокритичність, спроможність контролювати свої думки і діяльність, уміння відмовлятися від помилкової версії заради встановлення істини у кримінальному провадженні, непримиренність до злочинів та злочинців і водночас неупередженість до підсудного, гуманність, відсутність самовпевненості тощо. [7, 165–167]. Для цього в пореформений період до складу працівників прокуратури підбирали осіб з вищою юридичною освітою, які мали зазначені якості. Ці вимоги актуальні і в наш час. Прокурор, який підтримує державне обвинувачення, є публічною особою, тому на ці посади слід науково обґрунтовано добирати кадри, починаючи з абітурієнтів, а навчання й виховання прокурорського працівника як державного обвинувача необхідно здійснювати в процесі його практичної діяльності [8, 35–37, 150–160].

З огляду на викладене можна зробити висновок про те, що функція підтримання державного обвинувачення в суді – одна з головних, а тому підготовку державних обвинувачів потрібно здійснювати заздалегідь. Підтримання державного обвинувачення в суді є найважливішим аспектом процесуальної діяльності прокурора обвинувача, що відповідає покладеному на нього конституційному обов'язку сприяти цілям правосуддя та має на меті кримінальне переслідування особи за вчинене кримінальне правопорушення. Прокурор повинен представляти публічний інтерес держави і водночас бути гарантом законних інтересів громадян у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Сухонос В.В.* Правові та організаційні аспекти розвитку прокуратури України в сучасних умовах: моногр. / В.В. Сухонос. – Суми: Університетська книга, 2010. – 328 с.
2. *Стремовский В.А.* Предварительное расследование / В.А. Стремовский. – М.: Юридическая литература, 1989. – 182 с.
3. *Матієк С.В.* Підготовка прокурора до підтримання державного обвинувачення в суді: навч. посіб. / Матієк С.В. – Х.: ППК, 1998. – 50 с.
4. *Сухонос В.В.* Організація і діяльність прокуратури в Україні: історія і сучасність: моногр. / В.В. Сухонос; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. – Суми: Університетська книга, 2004. – 348 с.
5. *Полный свод законов Российской империи. Систематический комментарий.* – СПб, 1867. – Т. 34. – С. 57–59.

6. Устав уголовного судопроизводства: статьи 765–999. Систематический комментарий / [Астров П.И., Гернет М.Н., Гогель С.К. и др.; под ред. М.Н. Гернета]. – М.: Изд. М.М. Зива, 1916. – Вып. 5. – 320 с.

7. Сухонос В.В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: моногр. / В.В. Сухонос; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. – Суми: Університетська книга, 2008. – 448 с.

8. Сухонос В.В. Организационно-правовые проблемы кадрового обеспечения органов прокуратуры / В.В. Сухонос, И.Е. Марочкин, В.В. Богуцкий. – Сумы: Слобожанщина, 2000. – 220 с.

Сухонос В. Функція підтримання державного обвинувачення після судової реформи 1864 року / В. Сухонос // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 2. – С. 108–114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2014/suhonos.pdf>

Виктор СУХОНОС

ФУНКЦИЯ ПОДДЕРЖАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБВИНЕНИЯ ПОСЛЕ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 ГОДА

Проведено историко-правовое исследование функции поддержания прокурором государственного обвинения в суде после судебной реформы 1864 года.

Ключевые слова: Судебные уставы 1864 года; Устав уголовного судопроизводства; окружной суд; судебные палаты; судебный следователь; прокурор; поддержание государственного обвинения в суде.

Viktor Sukhonos

FUNCTION OF BACKING A CHARGE OF PUBLIC PROSECUTION AFTER JUDICIAL REFORM OF 1864

Historical and legal research of the prosecutor's function of backing a charge of public prosecution after judicial reform of 1864 was made.

Keywords: Judicial Statutes of 1864; Statute of criminal proceedings; district court; appellate court; court investigator; prosecutor; backing a charge of public prosecution in a court.

Сухонос В.В. Функція підтримання державного обвинувачення після судової реформи 1864 року / В.В.Сухонос // Науковий часопис національної академії прокуратури України. - 2014. - № 2. - С. 108-114.